

ADHD – En tidstypisk tidsforstyrrelse?

Tidsarbejde blandt danske familier der lever med ADHD

Gitte Rasmussen¹ & Lotte Meinert²

¹Børne- og ungdomspsykiatrisk ADHD-klinik, Aarhus Universitetshospital
gittersm@gmail.com

²Institut for kultur og samfund, Aarhus Universitet
lotte.meinert@cas.au.dk

Rasmussen, Gitte; Meinert, Lotte (2019). 'ADHD – En tidstypisk tidsforstyrrelse? Tidsarbejde blandt danske familier der lever med ADHD' i *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 30, 199-217

Baseret på feltarbejde i danske familier undersøger denne artikel håndtering og betydning af tid i familier, der lever med diagnosen Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD). Vi argumenterer for at se på et aspekt af ADHD som en tidsforstyrrelse, og undersøger hvordan dette håndteres i et moderne dansk hverdagsliv præget af mange strukturelle tidslige vilkår.

Inspireret af den danske antropolog Mikka Nielsen (2016) fortolker vi hverdagslivet med ADHD ud fra et tidsperspektiv, hvor ADHD ses som en lidelse, der bliver særligt synlig i tidslige sammenstød med omgivelserne. Vi beskriver, hvordan væsentlige aspekter af ADHD kan forstås som forårsaget af en forstyrrelse i oplevelsen af tidens normale struktur af fortid-nutid-fremtid. Med sociologen Michael Flahertys begreb tidsarbejde (2011) belyser vi, hvordan brug af genstande, aktiviteter, medicin og støtte fra andre hjælper den enkelte med ADHD til at navigere i tiden. Vi kontekstualiserer analysen med strukturelle perspektiver på modernitetens kendetegn og belyser derved, at tidslige krav fra de institu-

tionelle rammer påvirker familielivet med ADHD. Artiklen argumenterer således for et dobbelt-temporalt perspektiv på familielivet med ADHD.

Undersøgelsen peger på, at feltarbejde i familier, der lever med ADHD, kan bidrage med vigtig viden, der kan opkvalificere vejledning der gives fra sundhedssystemet til patienter med ADHD og deres familier. Vi opfordrer til videre forskning om temporalitet i familier, der lever med ADHD.

ADHD – a time specific time disturbance? Timework among Danish families living with ADHD

Based on fieldwork in Danish families, this article examines the management and meaning of time in families living with the diagnosis Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD). We argue, that an aspect of ADHD can be regarded as a time disturbance, and examine how this is managed in a modern Danish everyday life marked by many structural temporal conditions.

Inspired by the Danish anthropologist Mikka Nielsen (2016), we interpret everyday life with ADHD from a time perspective, with ADHD being regarded as an illness, that seems to be particularly visible in temporal clashes with its environment. We describe how significant aspects of ADHD can be perceived as being caused by a disturbance in the experience of the normal structure of time as past-present-future. Using the sociologist Michael Flaherty's concept of time work, we explore how the use of objects, activities, medicine and support from others help the person with ADHD to navigate in time. We contextualise the analysis with structural perspectives on the conditions of modernity, thereby highlighting the fact, that temporal requirements from institutional frameworks influence family life with ADHD. The article thus argues for a double temporal perspective on family life with ADHD. The research indicates that fieldwork in families living with ADHD may contribute important knowledge which may help to improve the counselling given by the health system, to patients with ADHD and their families. We encourage further research on temporality in families living with ADHD.

Introduktion

Indenfor de sidste tre måneder har både Rikke, en 32-årig kvinde, og hendes seks-årige søn Oscar fået en ADHD-diagnose. De bor sammen med Rikkes kæreste Henrik i et moderne og nybygget hus i en dansk forstad. Ved det første interview hos Rikke præsenterer hun sig selv som "hurtignakker". Rikke fortæller farverigt

og gestikulerende, hvordan hun oplever at leve med ADHD. Rikke fortæller om følgende optrin, der udspillede sig i familiens køkken:

”Vi havde købt et helt kilo jordbær, det skulle Henrik ordne. Først - så skar han bladene af - så skar han sådan rundt for at få den der grønne stængel af - og så skar han lige sådan hul ned for at tage hele den der dims ud. Og jeg tænkte bare - NEJ! Nu har du brugt to minutter på ét fucking jordbær! Så tænkte jeg - nej, nu tier du lige stille Rikke. Og så da jeg havde tømt opvaskeren, så havde han ordnet seks jordbær. Så sagde jeg ”Undskyld, men hvorfor er det, du skal bruge så lang tid på at skære de fucking jordbær? Det er bare jordbær, Henrik! De skal bare skæres op og puttes i en skål. Prøv og hør, det er sgu da ikke en Michelin restaurant det her, vi skal bare spise dem!”

Rikke fortæller, at et af hendes største problemer er at acceptere, når andre folks tempo er anderledes end hendes eget, det fylder hende med utålmodighed, og hun er ved at sprænges. Mens mange mennesker sikkert kan genkende irritationen eller overraskelsen ved at møde et andet tempo end sit eget, vil mange dog også kunne lægge en dæmper på sig selv og ikke reagere impulsivt og voldsomt på en andens tempo. Psykologisk forskning peger på, at mennesker, der lever med en ADHD-diagnose, har et højere indre tempo, end mennesker der ikke har ADHD (Barkley et al. 1997b, 2001; Gilden & Marusich 2009; Meaux & Chelonis 2003). Derudover er evnen til at hæmme impulser svag, når man har ADHD (Biederman & Faraone 2006; Faraone & Larsson 2018; Thomsen 2015b). Disse faktorer medfører, at det for personer som Rikke kan føles nærmest umuligt at skulle besinde sig i situationer, som fra et ADHD-perspektiv kan opleves som dræbende langsomme.

Idéen til at koble ADHD med begrebet tid og tempo er opstået i mødet mellem sociologisk og antropologisk forskning og teori om tid samt erfaringer fra klinisk praksis under Rasmussens arbejde, som sygeplejerske i en ADHD-klinik for børn og unge. Sociologisk teori, om hvordan mennesker begår sig i tiden (Flaherty 2011), vakte vores nysgerrighed i forhold til Rasmussens kliniske observationer af hurtigkørende børn, historier der ligner Rikkens eller på anden vis omhandler problemer med at håndtere eller passe tiden. Dette blev udgangspunkt for tre måneders antropologisk feltarbejde, som denne artikel bygger på.

Formålet med artiklen er at undersøge, hvordan danske familier, der lever med ADHD, håndterer tid, og hvilken betydning tid og tempoproblemer får for deres hverdagsliv. Artiklen tager afsæt i feltarbejde og eksisterende antropologisk viden om henholdsvis ADHD og temporalitet (Nielsen 2016) samt i sociologisk

og psykologisk litteratur om temporalitet (Flaherty 2011; Stolorow 2003; Fuchs 2005, 2013). Tidslige krav fra omgivelserne (blandt andet skole og arbejdsplads) inddrages for at kontekstualisere analysen med strukturelle perspektiver på modernitetens kendetegn (Rosa 2013, Hylland-Eriksen 2002, Giddens 1996). Vi belyser derved, hvordan tidslige krav fra de institutionelle rammer har betydning for familielivet med ADHD.

Denne artikel bidrager til forskningen i ADHD ved at præsentere et antropologisk perspektiv på betydning af tid og tempo i familier med ADHD. Den danske antropolog Mikka Nielsen fokuserer i sin nytænkende forskning på voksne individers erfaringer med ADHD i et temporalt rytme perspektiv (2016). Vores forskning bygger videre på Nielsens indsigter og tilføjer et systemisk perspektiv på familien som enhed, og har særligt fokus på komplicerede former for tidshåndtering i familien. Vi argumenter for, at familien som enhed er relevant, fordi ADHD og tidsproblemer ikke kun udspiller sig i den enkelte krop, men har betydning for hele familien, og håndteres der. På samme baggrund inddrages et strukturelt perspektiv, da mestring af hverdagslivet med ADHD ses som uadskilleligt fra kravene og forholdene i det omkringliggende samfund.

Artiklen bidrager især med en erfaringsnær analyse af, hvilken betydning temporale erfaringer i familielivet har, og hvilket tidsarbejde, der udføres i disse familier, for at håndtere symptomerne i hverdagen. I det følgende introduceres læseren til baggrundsviden omkring ADHD ud fra medicinske, psykologiske og antropologiske perspektiver. Dernæst uddyber vi metodiske overvejelser og praksis, teoretiske perspektiver på tid præsenteres, hvorefter empiriske eksempler udfoldes analytisk i forhold til udvalgte tids-teoretiske begreber. Afslutningsvis konkluderer vi på undersøgelsen med anbefalinger i forhold til videre undersøgelse af emnet.

Baggrundsviden om ADHD

Ifølge diagnosesystemet ICD 10 er ADHD en neuropsykiatrisk lidelse med kernesymptomerne hyperaktivitet, impulsivitet og opmærksomhedsproblemer (Bertelsen 2010; Faraone et al. 2015; Barkley et al. 1997a). Mennesker med ADHD har derudover ofte svært ved at organisere sig og planlægge deres hverdag. ADHD er pt. den hyppigst forekommende børnepsykiatriske diagnose i Danmark, og siden årtusindeskiftet ses en tidobling i medicinering af danske børn med ADHD (Due et al. 2014). I 2015 anslås det, at 3-5 % af danske skolebørn og mindst 2 % af voksne

danskere har en ADHD-diagnose (Thomsen 2015a). Denne voldsomme stigning i diagnosticering og medicinering af ADHD har skabt både almen og videnskabelig debat¹. Perspektiverne er flere, men overordnet fordelt mellem yderpoler repræsenteret ved et biomedicinsk perspektiv, der forklarer ADHD som en overvejende biologisk betinget psykiatrisk lidelse, og et socialkonstruktivistisk perspektiv, der kritiserer strukturelle forhold som lægemiddelindustrien og skolevæsenet som medskabere af den øgede forekomst af ADHD. Enig er man på tværs af discipliner om, at ADHD er en kompleks lidelse med multifaktorelle årsager og heterogen karakter (Faraone et al. 2015; Habekost 2010; Nielsen 2016). I nogle sammenhænge er ADHD ikke et alvorligt problem, men kan rummes af omgivelserne og personen selv. I andre tilfælde kan tids- og tempoproblemer medføre seriøse personlige, sociale og samfundsmæssige konsekvenser. Blandt de sværeste tilfælde af ADHD ses en stærkt forhøjet risiko for kriminalitet, stofmisbrug og udvikling af andre psykiatriske lidelser (Faraone et al. 2015; Thomsen 2015a). En undersøgelse af samfundsmæssige omkostninger forbundet med ADHD viser, at ubehandlet ADHD i 2014 kostede det danske samfund samlet 2,8 mia. kroner om året, og at en voksen med ubehandlet ADHD i gennemsnit kostede samfundet 150.000 kr. pr. år (Rockwoolfonden 2014). ADHD er således ikke kun et personligt og familiemæssigt problem, men også en social, økonomisk og politisk udfordring i Danmark.

Både psykologisk og antropologisk forskning har undersøgt sammenhænge mellem ADHD og tid (Nielsen 2016; Barkley et al. 1997b, 2001). De psykologiske perspektiver udgøres primært af kliniske forsøg, der peger på, at mennesker med ADHD har nedsat evne til at vurdere og gengive længden af en tidsperiode, idet de oftest reproducerer og gengiver et tidsinterval som for kort (Barkley et al. 1997b, 2001; Meaux & Chelonis 2003; Gilden & Marusich 2009). Dette kan tolkes som udtryk for et opskruet indre tempo. Antropologen Nielsen argumenterer for, at ADHD kan ses som et udtryk for en rytmisk uoverensstemmelse mellem individets og omgivelsernes tid. Nielsen påpeger, at hvert individ har en kropsligt forankret rytme, der kan være mere eller mindre synkron med omgivelsernes tidsrytme (2016). En synkron rytme er ifølge Nielsen ensbetydende med sundhed, hvorimod en ikke-synkron rytme ses af Nielsen som patologisk. Dette patologiske fænomen kalder Nielsen for desynkronisering, og symptomer på ADHD opstår ifølge Nielsen ikke alene i individet, men træder særligt frem i (rytme-) sammenstødene med omgivelserne (2016).

Metode

Feltarbejdet er udført af Gitte Rasmussen i perioden februar - april 2017. Formålet med feltarbejdet var at undersøge sammenhænge mellem familielivet med ADHD og temporalitet, herunder hvordan familierne håndterede tid indbyrdes i familien. For at få bedst mulig indsigt i familiernes hverdagsliv blev det prioriteret at inkludere en mindre gruppe informantfamilier, som kunne følges mere intenst, frem for en større gruppe familier. Feltarbejdet omfattede deltagerobservation og interviews i fem familier i deres hjem i Jylland. For at finde disse familier foretog Rasmussen indledningsvist en grundig gennemgang af hjemmesider, der tilbyder oplysning og vejledning vedrørende ADHD. Rasmussen oprettede sig som bruger og fulgte med i drøftelser i chatrooms i åbne fora, hvor dette var muligt. Herudover ansøgte Rasmussen om at blive optaget i en lukket facebookgruppe med over 1600 medlemmer, for folk der lever med ADHD. Adgangen blev givet af gruppens administrator, hvorefter der straks blev lavet et opslag, der forklarede, at formålet var at hverve deltagere til interviews og at følge debatten i gruppen. Tre af informantfamilierne er erhvervet i denne facebookgruppe. Kontakten til de resterende to familier har Rasmussen fået via en familiekonsulent, som i første omgang informerede kort om projektet, hvorefter informanterne gav lov til at Rasmussen kunne kontakte dem. Ved telefonkontakt fulgte yderligere information, hvorefter familierne tog endelig stilling til deres deltagelse i projektet. Facebookgruppen er i perioden fulgt intensivt med løbende screenshots af udvalgte kommunikations-tråde².

Der er foretaget i alt syv semistrukturerede interviews af en til to en halv times varighed. Interviewene foregik i informanternes hjem med det formål at få mulighed for samtidig deltagerobservation. Forud for interviewene introduceredes familierne for, at det særlige fokus for undersøgelsen var tid og tidshåndtering, herunder hvordan tidsproblemer hos et familiemedlem kunne påvirke resten af familien. Udover deltagerobservation, som er udført i forbindelse med interviews, er der i en enkelt familie lavet yderligere deltagerobservation med deltagelse i familiens hverdagsaktiviteter ved i alt syv besøg af tre til syv timers varighed. Deltagerobservation har blandt andet omfattet deltagelse i mor-barn-gymnastik, fælles madlavning, pasning af datteren, gå- og køreture med familien samt flere kopper kaffe og uformelle samtaler. Med to familier har der været løbende og til tider daglig kontakt, blandt andet via tekstbeskeder og telefonsamtaler. Interviews er transkriberet verbatim, og feltnoterne er ved hjælp af manuel kodning analyseret tematisk. Temaerne omfatter blandt andet kropslige erfaringer af tid,

hastighed, kommunikation af tid, håndtering af tid, tidsarbejde for andre, tidssmitte og rytme. Disse temaer er inspireret af analytiske tilgange så som Flaherty's idé om timework (2011), Nielsens rytme perspektiv (2016) samt ideer om social smitte (Meinert & Seeberg 2017). Under analyseprocessen blev det tydeligt, at tidslige krav fra de strukturelle rammer var tæt sammenvævede med informanternes oplevelse af at mestre tidshåndtering i hverdagslivet, hvorfor teori omkring temporære vilkår i moderniteten (strukturelle) er inddraget i analysedelen (Giddens 1996, Hylland-Eriksen 2003, Rosa 2013)

De teoretiske perspektiver introduceres herunder. Det er ikke alle temaer fra feltarbejdet, der følges i denne artikel. Her fremhæver vi særligt tid i et familieperspektiv. Udover data fra interviews og feltnoter, inddrages baggrundsviden fra klinisk erfaring. Lotte Meinert bidrager i artiklen med analyse og teoretiske perspektiver på data i forhold til tid og sygdom.

Teoretiske perspektiver på tid

Nielsen har i sin forskning undersøgt erfaringer og aspekter ved voksenlivet med ADHD, og har herunder lavet en dybdegående analyse af sammenhænge mellem temporalitet og kropslige erfaringer med ADHD (2016, 2017). Nielsens informanter beskriver sig selv som værende 'ude af sync' med omgivelserne. Dette skyldes først og fremmest oplevelsen af kropslig arytmi hos det enkelte individ. I den enkelte krop beskrives forskellige rytmer på samme tid, hvilket illustreres af springende tanker og tale samt ringe koncentration. Den atypiske rytme i egen krop kan gøre det svært at synkronisere sin tid med omgivelsernes tid, hvilket Nielsen (2017), blandt andet inspireret af psykologen Fuchs (2005, 2013), beskriver som desynkronisering med omgivelserne. Fuchs sammenholder kropslig og intersubjektiv temporalitet med forskellige mentale manifestationer eksemplificeret ved melankolsk depression og skizofreni/mani (Fuchs 2005, 2013). Fuchs skriver således ikke om ADHD, men undersøger "the psychopathology of temporality" (2013:76). Ifølge Fuchs kan man være "for tidligt på den" (for hurtig) eller "for sent på den" (for langsom) i forhold til omgivelsernes tidsrytme, hvilket i begge henseender er udtryk for desynkronisering og ses som patologisk. I de tilfælde, hvor individet er for hurtig i forhold til omgivelserne, karakteriseres den kropslige oplevelse ved utålmodighed, tidspres og hektisk tempo (Fuchs 2005:197, 2013:83), ganske som Rikke beskriver det i det indledende eksempel. Nielsen applicerer Fuchs' rytmetænkning på hverdagslivet med ADHD og foreslår på denne baggrund, at ADHD

bør ses som et fænomen, der særligt bliver synligt i relationer, sammenstød og interaktioner med omgivelserne (Nielsen 2016, 2017). Hvor Nielsens fokus er at belyse informanternes erfaringer med tid, tager vi med denne artikel afsæt i Nielsens rytmeoperspektiv, og undersøger, hvordan tidsproblemerne udspiller sig i et systemisk familieperspektiv, herunder hvilken betydning de temporære udfordringer får for familiemedlemmerne, og hvordan de håndteres i familierne.

Udover Fuchs har andre psykologer bidraget med fænomenologisk anlagte undersøgelser af, hvordan kropslige erfaringer af tid forbinder sig til mentale manifestationer, herunder specifikke mentale lidelser. Særligt er lidelser som skizofreni (Stanghellini et al. 2015), traumer (Stolorow 2003) og stofmisbrug (Moskalewicz 2016) blevet undersøgt, og der findes sammenhæng mellem oplevelsen af tid og sygdomssymptomer i de forskellige studier. Analytisk trækker Stolorow på fænomenologiske indsigter fra filosoferne Heidegger og Husserl om menneskelige erfaringer og perceptioner af tid og tidslighed. Menneskelige erfaringer kan (normalt) ikke foregå udenfor tiden, og erfaringen af nuet er som regel "tyk" i den forstand, at vi samtidig med nuet fornemmer, og er bevidste om, en fortid og en fremtid (Stolorow 2003, Dostal 1993). Under normale vilkår er fortid, nutid og fremtid spundet sammen i erfaringen; enhver levet erfaring udspiller sig i de tre dimensioner af tid, og på denne måde strækker vores erfaring sig mellem fødsel og død (Stolorow 2003:425). Stolorow forholder sin analyse til symptomer på traumer, hvilket vi vender tilbage til.

Sociologen Michael Flaherty har udviklet begrebet *time work* - tidsarbejde til at se på, hvordan individer håndterer og begår sig i tiden. Flaherty beskriver hermed, hvordan mennesker manipulerer med tiden for at ændre på oplevelsen af tid³. Flahertys begreber hjælper os til at få øje på næsten usynlige detaljer fra hverdagslivet, illustreret ved eksempler fra hans interviews: "*I set my alarmclock each night before I go to bed and, therefore, I'm controlling what time I will wake up each morning*" (2011:44). Tilsyneladende indlysende handlinger, som de fleste af os udfører helt automatisk, illustreres af Flaherty som bevidst tidsarbejde. Flaherty bruger begreberne sekvens og frekvens til at beskrive henholdsvis varigheden af de intervaller, vi deler tiden i, og hyppigheden sekvenserne kommer med. Sekvens og frekvens danner den temporære rytme, som handlinger og aktiviteter er struktureret efter, herunder hverdagsrytmen i familielivet. Andre former for tidsarbejde (timing, tildeling af tid samt det at tage tid) handler om at kunne planlægge og prioritere begivenheder og aktiviteter. Dette både i forhold til hvor lang tid ting tager, hvor lang tid man har til rådighed, og hvor vigtig begivenheden er i forhold

til konkurrerende begivenheder. Disse former for tidsarbejde ses som de mest komplicerede (2011).

Mennesker med ADHD har ofte svært ved at lægge en plan og udføre den (Barkley 1997a, Faraone et al. 2015, Lambek et al. 2011), og med artiklen her undersøges disse udfordringer i et temporalt perspektiv ved hjælp af Flahertys begreb tidsarbejde. Flaherty illustrerer, at tidsarbejde er et allestedsnærværende fænomen, som forhandles på individplan, mellem individer og på institutionelt plan (Flaherty 2011:149).

Antropologer og sociologer har påpeget, hvordan hverdagslivet udspiller sig i en moderne verden, som er kendetegnet ved acceleration og høj hastighed (Hylland-Eriksen 2002, Rosa 2013, Giddens 1996). Sociologen Hartmut Rosa bruger hamsterhjulet som metafor for den accelererede tid, idet han forklarer, at *"du er nødt til at løbe hurtigere og hurtigere blot for at blive hvor du er"* (Jessen, J. 2016). Høj hastighed, midlertidighed og kompleksitet er vilkår i et hyperaktivt samfund, hvilket øger krav til refleksivitet og selvstyring (Rosa 2013, Giddens 1996) Det moderne samfund stiller krav til komplicerede former for tidsarbejde. Dette kan være udfordrende for mennesker med ADHD, idet de generelt har svært ved at strukturere og organisere sig (Barkley 1997a, Faraone et al. 2015, Lambek et al. 2011). Psykologerne Nielsen og Jørgensen beskriver, at også det danske skolesystem og andre sociale systemer stiller krav til både voksne og børn, som er svære at opfylde. Dette medfører patologisering af adfærd, der tidligere ansås som normal. I dette tilfælde patologisering af uro, der fører til flere ADHD-diagnoser (Nielsen & Jørgensen 2010).

Fornemmelsen af tid

Psykologer og psykiatere har påpeget, hvordan mennesker med ADHD ofte har særligt svært ved at forudse konsekvenser og at lære af erfaringer, og at de har en dårlig tidsfornemmelse (Barkley 1997a, Barkley et al. 1997b, Thomsen 2015b). Stolorow (2003) har arbejdet med psykologisk trauma (PTSD) og udviklet en tese om, at brud på den forening af fortid, nutid og fremtid, som karakteriserer tidens tråd, er en essentiel del af psykologisk trauma. Stolorow mener, at den ekstatiske enhed i temporaliteten – fornemmelsen for at tiden strækker sig mellem fortid og nutid – bliver grundlæggende forstyrret af et psykologisk trauma. Fortidens traumer bliver således fastfrosset i en evig nutid, hvori personen føler sig fanget og kastet tilbage i tiden (2003:160). Stolorow argumenterer for, hvordan trauma-

tiske hændelser påvirker fornemmelsen for væren-i-tid, dette forstyrrer den oplevede tid og betyder, at mange med PTSD får flash-backs og dissociationer, der gør, at de er 'fanget i fortiden'. Vi foreslår, at også mennesker med ADHD kan have en anderledes fornemmelse af væren-i-tid, en anden type tidsforstyrrelse, som blandt andet er karakteriseret ved en ringe fornemmelse af tidslighed. Vi anlægger således et lignende perspektiv og foreslår, at der muligvis udspiller sig en lignende forstyrrelse af den ekstatiske enhed i temporaliteten hos informanterne med ADHD. Forstyrrelsen kan opleves forskelligt: som at tiden går alt for hurtigt eller for langsomt, at man er usynkroniseret med andre, eller som at tiden slet ikke erfares i nuet – at man kort sagt har mistet fornemmelsen for tid. Rikke fortæller eksempelvis under et interview, hvordan tiden for hende kan opleves ubehagelig lang i nogle situationer:

"Jeg hader, når folk er for langsomme. Jeg hader, når damen foran mig i køen hun bruger 4 minutter på at lægge en mælk op på båndet. Jeg hader, når folk de gasser for langsomt op i trafikken."

Rikke er "for tidligt på den" i Fuchs' terminologi (Fuchs 2013) og derved usynkroniseret med omgivelserne (Nielsen 2016). Fornemmelsen af tid er forstyrret og kan ses som et brud på "væren-i-tid" (Stolorow 2003). Rikke oplever ubehag i situationen, og hendes ADHD-symptomer træder særligt frem i situationer som denne.

Familien ude af rytme

Familierne brugte mange termer og metaforer til at beskrive den kropslige og mentale fornemmelse af ADHD: "*Springende popcorn-tanker*", "*at være hyperaktiv indeni*", "*at have myrer i kroppen*" eller være "*hurtigsnakker*" er blot få eksempler. Disse metaforer kan ses som udtryk for arytmier i den enkelte krop. Højt tempo kan være en fordel, når man som Rasmus på 12 år er den hurtigste spiller på fodboldbanen, men det kan også være et alvorligt handicap, når man som Pia har fornemmelsen af, at livet suser forbi med ubehagelig høj fart. Pia er 32 år og udredt med ADHD for fire år siden. Hun fortæller om tiden før hun blev diagnosticeret med ADHD: "*Det var som at køre i et tog med en hastighed på 400 km/t, hvor jeg nu kører omkring 80 km/t.*" Den sænkede hastighed har haft stor positiv betydning for Pias sociale relationer:

"Jeg er ikke så flyvsk i en samtale, og jeg kan nå at høre færdig, hvad folk siger, inden min hjerne allerede har tænkt, hvad jeg nu vil sige, så jeg kan ligesom sidde og smalltalke og snakke om tingene."

Med hjælp fra medicin og terapi er Pias tempo blevet sat ned, og synkronisering med omgivelserne er blevet mulig.

Caroline har ADHD og fortæller, hvordan hun har for vane at skynde på sin fire-årige datter Cille om morgenen:

"Jeg vil ønske, jeg en dag kommer til det punkt, hvor jeg ikke siger til Cille "skynd dig, skynd dig, skynd dig!", og vi stadigvæk har 1½ time, til vi skal være i børnehaven. Det der med at jeg har opfostret Cille i et hjem, hvor alting bare har skullet gå så stærkt, det kan jeg godt mærke nok har smittet af på min datter, fordi alting skal også gå stærkt for hende."

Som Rikke forsøger at forcere Henriks tempo, for at opnå den behagelige fornemmelse af synkronisering, forsøger Caroline her at forcere Cilles tempo af samme årsag. I feltet mellem de asynkrone rytmer er der en mulighed for at forsøge at påvirke den andens kropslige rytme. Caroline har selv fornemmelsen af, at hun smitter sin datter med sit hyperaktive tempo. Fænomenet, at en stemning eller et kropsligt tempo gives videre fra et familiemedlem til et andet i disse familier, peger på, hvordan tidsperception og tidsarbejde er socialt modellerbart. Familierne er selv opmærksomme på og bekymrede over, at tidsforstyrrelsen hos den enkelte forplanter sig og påvirker resten af familien⁴.

En analyse af ideer om social smitte (Grøn og Meinert 2017, Meinert og Grøn in review, Meinert og Seeberg 2017) er et relevant indsatsområde, der vil kunne hjælpe familierne og vil kunne bidrage med yderligere perspektiver på familielivet med ADHD.

Tidsarbejde i familien

Rasmus har ingen fornemmelse for tid, hvilket bekymrer hans mor Anja. Han er 12 år og skal lære at passe tiden om morgenen. Til sin hjælp har Rasmus en time-timer, et æggeur, der kan visualisere tiden. Time-timeren kan som objekt hjælpe Rasmus med at lave det nødvendige tidsarbejde. Vi bruger alle objekter som ure, kalendere, mobiltelefoner og sanseindtryk, som lys, lyde, lugte til at orientere os

i tiden (Dalsgaard et al. 2014), men som regel oparbejder vi også en kropslig fornemmelse for tidens rytme, så vi ikke behøver objekterne.

For at analysere Rasmus' brug af objekter, anvender vi Flahertys begreber sekvens og frekvens. Ifølge Flaherty henviser termen 'sekvens' til varigheden af de intervaller, vi deler tiden i, og 'frekvens' til hyppigheden sekvenserne kommer med. Sekvens og frekvens danner den temporære rytme, som hverdagens aktiviteter er struktureret efter (Flaherty 2011; Zerubavel 1981). Time-timeren ansporer og støtter Rasmus til sit tidsarbejde i hverdagen. Ved at visualisere længden af sekvenserne, og med en lyd gøre opmærksom på, at han skal skifte til næste sekvens, hjælper time-timeren Rasmus med at holde frekvensen i omgivelsernes rytme, så han eksempelvis kan møde i skole til tiden. Rasmus har tidligere brugt piktogrammer bestående af små billeder sat i rækkefølge for at illustrere sekvenserne i løbet af en morgenrutine. Når time-timeren ringede, kiggede Rasmus på piktogram-skemaet og så hvilken aktivitet, der var den næste. Rasmus har nu lært sig sine morgenrutiner udenad og bruger ikke længere et skema: *"Det er nok mor, der er piktogrammet nu"*, griner Anja. Hvis Rasmus går i stå med sin morgenrutine, minder Anja ham om, hvad den næste aktivitet er.

At holde rytmen i hverdagslivet er oftest socialt situeret. Særligt forældre eller lærere motiverer børn til at følge familiens eller klassens rytme eller overholde regler, der er bundet op på frekvens (Flaherty 2011:47). I de besøgte familier hjælper forældrene i høj grad børnene til det relevante tidsarbejde ved at 'være piktogrammet'. Rikkens søn, Oscar på fem år, har også ADHD, og kan endnu ikke læse. Rikke har ved hjælp af en app på ipadden lavet et morgen- og eftermiddagsprogram til Oscar, så han guides ved hjælp af billeder og indtalt lyd. I disse familier er kalendere og brug af reminderfunktion på mobiltelefonen ekstra afgørende redskaber til at passe tiden. Ipadden går igen i alle hjem, og giver mulighed for at børn eller voksne kan se en film, spille et spil eller på anden vis tage en pause. Pauser beskrives som særligt nødvendige, og bruges eksempelvis, når en stemning er opkørt eller i fare for at smitte/sprede sig til andre familiemedlemmer.

Udover at lave tidsarbejde ved hjælp af genstande eller med hjælp fra en anden person, søger flere af informanterne at dæmpe et hurtigt kropsligt tempo med fysisk aktivitet eller medicin. Pias beskrivelse fra tidligere om, hvordan blandt andet medicinen har medvirket til at bremse hendes kropslige tempo, illustrerer dette. På samme måde fortæller Emils far Torben, at Emil ofte er mere galsindet i vintersæsonen, hvor han ikke kan køre cross og spille fodbold. Emil bliver mere rolig og havner i færre konflikter på dage, hvor han er fysisk aktiv. Også i denne

sammenhæng illustreres, hvordan tidsforstyrrelsen er socialt modellerbar, og lader sig regulere på initiativ fra andre familiemedlemmer.

Hverdagens foranderlighed som problem

Ligesom i andre familier er hverdagslivet i familier med ADHD uensartet og foranderligt, hvorfor behovet for tidsarbejde løbende må vurderes og ændres. Ikke alle former for tidsarbejde er vellykkede, ligesom én slags tidsarbejde kan være nødvendig den ene dag, men ikke den næste. Når et eller flere familiemedlemmer har ADHD, kan det kræve en ekstra indsats at koordinere den fælles familierytme, da der ofte ses flere arytmier, hvilket giver større risiko for desynkronisering. Hos Helle og Torben konstituerer aktiviteter og gøremål familiens morgenrytme, men denne rytme er ikke en konstant størrelse, den ændrer løbende karakter og skal tilpasses forskellige behov i familien:

Helle og Torben har fire børn med hver deres morgenrytme. Rosa på syv år har ADHD og autisme og har behov for mest hjælp og styring. Piktogrammer viser hende, i hvilken rækkefølge morgenrutinerne skal foregå, og et ur hjælper med at regulere, hvor lang tid aktiviteterne skal tage, men rutinen kan let skride. Helle fortæller, at Rosa er langsom om morgenen:

"... så bruger vi lige 10 minutter på at tænke på "hvad skal du have at spise?" Så bruger vi de næste 30 minutter på at sige "Nå, nu skal du spise" Vi sætter ur, og når uret ringer, så er du færdig med at spise, så skal du have børstet tænder og så kommer taxaen"

Hvis Rosa en morgen får morgenmad, hun rigtig godt kan lide, så spiser hun det hurtigere og er tidligere færdig:

"så skal hun lige pludselig 117 andre ting også, og så skrider det hele jo. For eksempel i dag fik hun pandekager og var færdig før tid, så buldrer hun rundt og laver alt muligt, og så skal vi sige til hende 100 gange: Nu kommer taxaen, vil du være sød at komme med?"

Det går bedst, hvis Rosa er færdig til tiden og ikke i for god tid.

Emil på 12 år har ADHD. Han står ofte op klokken fire, men er vant til at klare sig selv. Alberte er 14 år og har OCD. Hun kan hjælpe med de yngre søskende om

morgenen, og klarer i øvrigt sig selv. Lille Sofus på syv måneder *"har endnu ikke fundet rytmen"*, siger Helle med glimt i øjet. Netop fordi børnene i denne familie får plads og guides til at følge deres egen morgenrytme, er de forskellige rytmer sjældent et problem. Familiens og børnenes morgenpraksis konstituerer således den temporære ramme for den morgen. Dette er et eksempel på, hvordan et tidsregime ikke nødvendigvis dikterer praksis, men at praksis kan være med til at skabe tiden (Frederiksen & Dalsgård 2014).

Desynkronisering er således ikke altid patologisk, som Nielsen foreslår (2016). I denne familie eksisterer forskellige arytmier nogle dage side om side, uden at det er et problem. Dette kan lade sig gøre, fordi Helle og Torben laver avanceret håndtering af tiden, idet de tager det overordnede ansvar for både individuelle rytmer og familiens fælles rytme. Flaherty beskriver, hvordan hverdagen og interaktioner indeholder utallige former for håndtering af tid, og hvordan voksne ofte tager rollen som dirigenter, der styrer tiden. Denne *"managed pulse of social interaction"* (Flaherty 2011:47), bliver særligt tydelig, eksplicit og objektiveret i familier med ADHD, fordi den ikke kan tages for givet og hele tiden skal justeres.

Strukturelt tidspres

Desynkronisering opstår også i sammenstød mellem individets tid, og institutioners tid, og det tidsregime, der knytter sig til institutionelle rammer, er ofte ufleksibelt og svært at manipulere med. Flere af informanterne udtrykker problemer med at overholde tidsregimet i henholdsvis skole eller på job. Dette har haft alvorlige konsekvenser for deres hverdags- og familieliv. Rikke havde svært ved at holde fokus på undervisningen en hel dag og er droppet ud af sin mellemlange uddannelse. Hun har sidenhen haft et meget afbrudt forløb på arbejdsmarkedet, og er aktuelt sygemeldt gennem længere tid. Også Pias historie illustrer, hvordan det strukturelle tidspres kan få alvorlige konsekvenser for informanternes hverdagsliv: Kort før Pia fik sin ADHD-diagnose, havde hun et mentalt sammenbrud, der resulterede i, at hun blev sygemeldt fra sin uddannelse og ikke siden er vendt tilbage:

"Det er der, det virkelig går galt for mig inde i hovedet. Der hvor jeg skal gå i skole 37 timer om ugen og skal arbejde, hvor jeg lige pludselig begynder at fylde det hele op. Det går helt galt."

Kravet fra uddannelsesstedet, om at Pia skal møde 37 timer om ugen, giver Pia fornemmelsen af, at hendes tid fyldes op og flyder sammen. Antropologen Hylland-Eriksen beskriver dette fænomen som 'øjeblikkets tyranni'. Med afsæt i Giddens' og Rosas fortolkning af moderniteten, som en tid præget af acceleration, anfører Hylland-Eriksen, at det enkelte individ kan få oplevelsen af, at tiden stables, at pauserne og mellemrummene udviskes: "*Til sidst er der kun et frenetisk øjeblik tilbage, og det står stille i rasende fart*" (2002:167). Idet pauser og mellemrum i tiden udviskes, skal individet være i stand til hurtigt at zappe, skifte fokus fra opgave til opgave eller multitasking, hvilket vil sige at være i gang med flere projekter ad gangen. Dette påbud/krav udfordrer Pia over evne og resulterer i et sammenbrud, der ender med, at Pia udredes med ADHD. Medicin har sidenhen bremset Pias tempo, og terapi har lært hende at 'gå i box' og sørge for pauser, så hendes tid ikke fyldes op. Pia har fået tilkendt flexjob og fortæller, at hun nu kan arbejde 20 timer om ugen, og samtidig oplever at være en god mor for Mille. Pia oplever i højere grad at være synkroniseret med omgivelserne.

Rasmus på 12 år oplevede på samme vis opblussen i sine ADHD-symptomer, efter at resultatet af en ændret skolereform i 2014 medførte længere skoledage til eleverne (Arnfred & Langager 2015), og han fik ekstra svært ved at passe hans skolegang. Ved fælles hjælp fandt Rasmus' lærere og forældre frem til, at Rasmus' skoledag kunne reduceres, så han havde færre skoletimer end klassekammeraterne. Ved at de strukturelle tidskrav til Rasmus blev reduceret, faldt hans tempo og øvrige ADHD-symptomer igen til ro, og det blev lettere for ham at synkronisere sig med omgivelserne både hjemme og i skolen.

Vi anser det som et af modernitetens paradokser, at institutioner udøver tiltagende tidspres overfor borgere som Pia og Rasmus, for sidenhen at tilbyde dem hjælp til håndtering af tidspreset i form af henholdsvis flexjob og reduceret skoletid.

Konklusion: ADHD som dobbelt tidssymptom

Tidsarbejde er en svær disciplin, når man har ADHD. Strategier til tidshåndtering ses i disse familier løst ved hjælp af genstande, aktiviteter, medicin og ofte i fællesskab eller med en fleksibel person som levende piktogram. Familielivet kan nogle gange være harmonisk på trods af usynkroniserede rytmer, men i de fleste sammenhænge betyder usynkroniserede rytmer dårlig trivsel i familien.

At honorere kravene i hverdagen og det omgivende samfunds tidsregime er en udfordring, særligt i familier med ADHD. Der kræves komplicerede former for tidsarbejde, og da hverdagen med ADHD er uforudsigelig, må valget af tidsarbejde løbende justeres. Moderniteten kan ses som en accelereret tid (Hylland-Eriksen 2011; Rosa 2013), hvor der er øgede krav til tidsstyring, og hvor vilkårene for tidshåndtering er blevet ekstra skrappe. Folk med ADHD har svært ved tidsregulering og tidsstyring og kan ofte ikke leve op til kravene. De må derfor hjælpes, blandt andet med medicin, tidsstyringsredskaber og håndtering af det strukturelle tidspres.

Vi har i denne artikel undersøgt aspekter af ADHD i familier ud fra dette dobbelte temporale perspektiv og foreslået, at ADHD kan ses som både en tidstypisk lidelse, der kendetegner moderniteten, og som en tidsforstyrrelse i kroppen på den enkelte, der særligt kommer til udtryk i sammenstødet med omgivelsernes tidsrytmer. Vi foreslår derfor, at ADHD kan ses som et af modernitetens paradokser, og som sådan et symptom på vores (sam)tid.

Ved at italesætte aspekter af ADHD som en tidsforstyrrelse, og samtidig anske ADHD i et systemisk familieperspektiv, bliver vi klogere på, at ADHD er en kompleks lidelse, der ikke lader sig afgrænse til det enkelte familiemedlem. Tidsforstyrrelsen og ADHD-symptomerne er socialt modellerbare og påvirker også de medlemmer, der ikke har diagnosen. Ved at tage hjem i familierne og studere deres tidsarbejde får vi indtryk af, hvordan ADHD og tidsproblemer håndteres i hjemmene. Den medicinske og pædagogiske vejledning, der udgår fra sygehussystemet, har ofte det enkelte individ i fokus, og i mindre grad familien som system og enhed. Feltarbejde i familier kan tilvejebringe empirisk viden, som er særdeles relevant for klinisk praksis og opkvalificering af vejledning til disse familier. Vi ser et klart potentiale for praksis i videre antropologisk forskning om temporalitet i familier, der lever med ADHD.

Noter

- 1: Henholdsvis professor i børne- og ungdomspsykiatri Per Hove Thomsen og professor i antropologi Roy Grinker foreslår, at flere børn og unge diagnosticeres i takt med at børne- og ungdomspsykiatrien har etableret sig som selvstændig disciplin, og behandlingstilbuddene er blevet bedre og flere (Thomsen 2015a, Grinker 2009). Der er således muligvis tale om en diagnostisk opmærksomheds-epidemi, nærmere end en egentlig stigning i sygdomstilfælde.

- 2: Screenshots er ikke citeret direkte af etiske hensyn, da medlemmerne ikke er informerede specifikt om, at der er taget screenshots. Gitte Ramussen er efter aftale med administratoren fortsat medlem af gruppen på grund af fortsat forskningsinteresse, hvilket medlemmerne er informerede om. Oplysninger fra gruppen tjener som løbende inspiration samt til at validere data, idet temaer for drøftelser i gruppen eksempelvis er udfordringer med at passe tiden i hverdagen, den manglende fornemmelse for tid, samt udveksling af tips og idéer til at afhjælpe tidsproblemer.
- 3: Flaherty er her inspireret af Erving Goffman's klassiske begreb Face work (1955) og Hochschild's begreb emotion work (1979)
- 4: Vi har ikke haft mulighed for at undersøge, hvordan raske ægtefæller oplever, at tidsforstyrrelsen gives videre og er socialt modellerbar mellem ægtefællerne. Kun en informantfamilie var repræsenteret ved en ægtefælle med ADHD og en uden diagnosen, og i perioden for feltarbejdet var det ikke muligt at lave et fælles interview med begge ægtefæller.

Referencer

- Arnfred, J & Langager, S (2015) Diagnoser I skolen - elevkarakteristikker og inklusionspolitikker. I *Diagnoser. Perspektiver, kritik og diskussion*, red. Brinkmann, S. & Petersen, A. Forlaget Klim. Århus: 249-270.
- Barkley, R. A. (1997a). Behavioral inhibition, sustained attention, and executive functions: Constructing a unifying theory of ADHD. *Psychological Bulletin*, 121(1): 65-94. doi:2048/10.1037/0033-2909.121.1.65
- Barkley, R.A., Koplowitz, S., Anderson, T & McMurray, M.B. (1997b) Sense of time in children with ADHD: Effects of duration, distraction, and stimulant medication. In *Journal of the International Neuropsychological Society: JINS* (1997) 3: 359-369
- Barkley, R.A., Murphy K.R. & Bush, T. (2001) Time perception and reproduction in young adults with attention deficit hyperactivity disorder. In *Neuropsychology* 2001 July;15(3): 351-360. doi:2048/10.1037/0894-4105.15.3.351
- Bertelsen, A (2010) [1996] *WHO ICD-10 - psykiske lidelser og adfærdsmæssige forstyrrelser: klassifikation og diagnostiske kriterier*. Munksgård. Danmark.
- Biederman, J & Faraone, S (2005) Attention-deficit hyperactivity disorder. In *Lancet* 2006 Jan 21;367(9506):210. DOI: 10.1016/S0140-6736(05)66915-2
- Dostal, R. J. (1993). *Time and phenomenology in Husserl and Heidegger*. The Cambridge Companion to Heidegger, 2. <https://doi.org/10.1017/CCOL0521385709.006>
- Due P., Diderichsen F., Meilstrup C., Nordentoft M., Obel C. & Sandbæk A. (2014) *Børn og unges mentale helbred. Forekomst af psykiske symptomer og lidelser og mulige forebyggelsesindsatser*. København: Vidensråd for Forebyggelse. 2014:1-184
- Faraone, S.V. & Larsson 2018, Genetics of attention deficit hyperactivity disorder. In *Molecular Psychiatry*, published online 11. June 2018. Springer Nature. doi.org/10.1038/s41380-018-0070-0
- Faraone, S.V., Asherson P., Banaschewski T., Biederman J., Buitelhaar J.K., Ramos-Quiroga J.A., Rohde L.A., Sonuga-Barke E.J., Tannock R. & Franke B. (2015) Attention deficit/

- hyperactivity disorder. In *Nature Reviews/Disease Primers*, Vol.1 2015:1-23. doi:10.1038/nrdp.2015.20
- Flaherty, M (2011) *The Textures of Time. Agency and Temporal Experience*, Temple University Press, Philadelphia
- Frederiksen, M.D. & Dalsgård A.L. (2014) Introduction: *Time Objectified*. In *Ethnographies of Youth and Temporality*, Temple University Press: 1-21
- Fuchs, T. (2005) Implicit and Explicit Temporality. In *Philosophy, Psychiatry & Psychology* vol 12(3), sep 2005:195-198. doi.org/10.1353/ppp.2006.0004
- Fuchs, T. (2013) Temporality and psychopathology. In *Phenomenology and the Cognitive Sciences* (2013) 12:75-104. doi:10.1007/s11097-010-9189-4
- Giddens, A (1996) Indledning + Høj-modernitetens konturer. I *Modernitet og selvidentitet*, Hans Reitzels Forlag A/S, København 1996[1991]: 9-49
- Gilden, D. & Marusch, L.R. (2009) Contraction of time in attention-deficit hyperactivity disorder. *Neuropsychology* 23(2): 265-269. doi:10.1037/a0014553 265
- Goffman, E. (1955) On Face-Work. An analysis of ritual elements in social interaction. *Psychiatry* 19 (3): 213-231. <https://doi.org/10.1080/00332747.1955.11023008>
- Grinker, R.R. (2008) Introduction: Bringing Autism into Focus. In *Isabels World. Autism and the Making of a Modern Epidemic*. Icon Books Ltd, London: 1-28
- Grøn, L. og Meinert, L (2017) Social Contagion and Cultural Epidemics: Phenomenological and »Experience-Near« Explorations. *Ethos* 45 (2):165-181. doi: 10.1111/etho.12160
- Habekost, T. (2010) ADHD: En neurobiologisk forstyrrelse? I *Psyke og Logos* 2010 [13]: 647-667
- Hochschild, A. (1979). Emotion work, feeling rules, and social structure. *American Journal of Sociology* 85 (3): 551-575. <https://doi.org/10.1086/227049>
- Hylland-Eriksen, T. (2002) Bogens, urets og pengenes tid + Langsom tid nu! i *Øjeblikkets tyranni*, Tiderne Skifter, København: 44-62+163-187
- Jessen, J. (2016) : Vi lever i et hysterisk tempo siger tysk stjernesociolog, men løsningen er ikke at stoppe op. I www.zetland.dk. 20. okt 2016. Kultur & idéer. <https://www.zetland.dk/historie/segX7Nmb-aegXAYg6-cc6ff?fbclid=IwAR0i97XhFFIsXbGMlZlI-gnuYonSe3RDqKY8Xv6ldDpDdnTZC4Pjt7tdGqg>
- Lambek, R., Tannock, R., Dalsgaard, S, Trillingsgaard, Damm, D. & Thomsen, P.H. (2011) Executive Dysfunction in School-Age Children With ADHD. In *Journal of Attention Disorders* Vol.15(8): 646 - 655 doi:10.1177/1087054710370935
- Meaux, J.B. & Chelonis, J.J. (2003) Time perception differences in children with and without ADHD. In *Journal of Pediatric HealthCare*, March-April 2003, vol. 17(2): 64-71 <https://doi.org/10.1067/mp.2003.26>
- Meinert, L. & Grøn, L. (in review) It Runs in the Family: Exploring Contiguous Kinship Connections in *Ethnos*.
- Meinert, L. & Seeberg J (2017) »Introduktion: Social Smitte« i *Tidsskrift for forskning i Sygdom og Samfund*, nr 26: 5-16 <https://doi.org/10.7146/TFSS.v14i26.26324>
- Moskalewicz, M. (2016) Lived Time Disturbances of Drug Addiction Therapy Newcomers. A Qualitative, Field Phenomenology Case Study at Monar-Markot Center in Poland. In *Journal of Mental Health Addiction* 2016 (14):1023-1038 doi:10.1007/s11469-016-9680-4
- Nielsen, M. (2016) *Experiences of ADHD in adults. Morality, temporality and neurobiology PhD dissertation*. Ålborg University Press.

- Nielsen, M (2017) ADHD and Temporality: A Desynchronized Way of Being in the World. *Medical Anthropology*. 36(3): 260-272. <https://doi.org/10.1080/01459740.2016.1274750>
- Rockwool Fondens Forskningsenhed: ADHD koster ubehandlet knap 3 mia. kroner om året - prisen pr. individ for de lidt sværere tilfælde er på knap 150.000 kroner om året. I *Nyt fra Rockwool Fondens Forskningsenhed*, september 2014 <https://www.rockwoolfonden.dk/app/uploads/2016/01/Nyhedsbrev-september-2014-ny.pdf>
- Rosa, H. (2013) Introduction. In *Social acceleration: a new theory of modernity*, Columbia University Press, New York Chichester, West Sussex: 1-32 <https://doi.org/10.7312/rosa14834-004>
- Rosa artikel 2016: »Vi lever i et hysterisk tempo siger tysk stjernesociolog, men løsningen er ikke at stoppe op« 20.okt 16. *Kultur & idéer*. www.Zetland.dk <https://www.zetland.dk/historie/segX7NMb-aegXAYg6-cc6ff?fbclid=IwAR0i97XhFFIsXbGMIzII-gnuYonSe3RDqKY8Xv-6ldDpDdnTZC4Pjt7tdGqg>
- Stanghellini, G., Ballerini, M, Presenza, S, Mancini, M., Raballo, A., Blasi, S & Cutting, J (2016) Psychopathology of Lived Time: Abnormal Time Experience in Persons With Schizophrenia. In *Schizophrenia Bulletin* vol. 42 no. 1 pp. 45-55, 2016. doi:10.1093/schbul/sbv052
- Stolorow, R.D. (2003) Trauma and Temporality. In *Psychoanalytic Psychology*, 2003, Vol. 20, No. 1, 158-161 doi: 10.1037/0736-9735.20.1.158
- Thomsen, P.H. (2015a) Børne- og ungdomspsykiatriske diagnoser. I *Diagnoser. Perspektiver, kritik og diskussion*, red. Brinkmann, S. & Petersen, A. Forlaget Klim. Århus: 129-154
- Thomsen, P.H. (2015b) *Kort & godt om ADHD*, Dansk Psykologisk Forlag A/S
- Zerubavel, E. (1981) *Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life*. University of California Press. Berkely and Los Angeles.